

ВІДГУК

офіційного опонента Брусака Віталія Пилиповича
на дисертацію Шумілової Алли Вікторівни «Геоекологічні проблеми
ландшафтів національного природного парку «Слобожанський» та шляхи їх
вирішення», поданої до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата
географічних наук за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і
раціональне використання природних ресурсів

Загальні відомості. Рецензована дисертаційна робота має загальний обсяг 203 сторінки, з яких 163 сторінки основного тексту. Вона проілюстрована 66 рисунками, 11 таблицями, 15 додатками (таблиці, картосхеми, довідки щодо впровадження тощо). Список використаних джерел інформації містить 165 позицій. За формальними ознаками робота відповідає вимогам ДАК МОН України до кандидатських дисертацій.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку заповідної справи в Україні виділяються такі пріоритетні напрями: 1) розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ); 2) удосконалення територіальної структури та діяльності існуючих природних і біосферних заповідників, національних природних парків; 3) створення міждержавних природоохоронних територій; 4) формування екологічної мережі держави в цілому та її окремих природних і адміністративних регіонів; 5) удосконалення різних видів природокористування (рекреаційного, лісгосподарського, сільськогосподарського тощо) на територіях поліфункціональних заповідних установ (біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків).

Ключову роль у структурі ПЗФ України відіграють національні природні парки (НПП), кількість, площа і частка яких у структурі ПЗФ за роки незалежності докорінно змінилась (у 1992 році налічувалось 3 НПП, а станом на 2021 рік – 53 НПП). Власне національні парки є однією з найпопулярніших форм територіальної охорони у світі, хоча вони мають певні суттєві відмінності за площею, функціональним зонуванням і режимом охорони території у різних країнах.

Об'єкт дисертаційного дослідження – національний природний парк «Слобожанський» розташований у долині р. Мерли у лісостеповій природній зоні, що характеризується високими показниками антропогенної модифікації природних ландшафтів. Водночас досліджуваний НПП належать до «молодих» національних парків (створений у 2009 році). У зв'язку з цим тема дисертації є актуальною у методичному і практичному плані для забезпечення ефективного функціонування зазначеного національного парку, як ключової території Галицько-Слобожанського природного екокоридору національної екологічної мережі України та розвитку заповідної справи у лісостеповій зоні.

Необхідно відзначити тісний зв'язок теми дисертаційного дослідження з тематикою науково-дослідних робіт, що виконувались у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна («Пошук шляхів оптимізації екологічної мережі Харківської області методами ландшафтно-екологічного планування» (№ ДР 0113U003714), «Моделювання стану компонентів довкілля для створення системи екологічного менеджменту територій різного функціонального призначення» (№ ДР 0115U000505), «Критерії попереднього вибору територій та об'єктів на землях військовооборонної галузі з метою віднесення їх до складу природно-заповідного фонду України («ЗЕМЛЯ-ЕКО»))» (№ ДР 0116U005040с), «Конструктивно-географічне та картографічне обґрунтування визначення меж територій природно-заповідного фонду в умовах земельної реформи України» (№ ДР 0220U1011444)).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Основні наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані Шуміловою Аллою Вікторівною у роботі є обґрунтованими. Здобувачем опубліковано 18 наукових праць, з яких одна стаття індексована у базі Scopus, 6 – у фахових виданнях України, 3 роботи у закордонних виданнях, 2 – додатково відображають зміст дисертації та 6 наукових праць апробаційного характеру. Дослідження Шумілової А.В. має наступні джерела обґрунтованості і достовірності:

- воно ґрунтується на теоретичних засадах ландшафтознавства, сформульованого відомими вітчизняними географами, методах ландшафтно-екологічного планування та спрямоване на розвиток ідей і положень сучасних вітчизняних вчених;

- у ньому застосовані різноманітні традиційні (ландшафтознавчі і ландшафтно-геохімічні, історико-географічні, картографічні, анкетування) й нові (ГІС-технології, SWOT-аналіз) методи дослідження;

- використана багата інформаційна база, у тім числі матеріали власних польових ландшафтознавчих і ландшафтно-геохімічних досліджень, комплексного експерименту з оцінки впливу освітньо-виховної роботи НПП «Слобожанський» на формування екологічної свідомості школярів і дорослого місцевого населення;

- здійснено публікації матеріалів, впроваджено наукові розробки (7 довідок щодо впровадження) та проведено обговорення результатів дослідження на восьми наукових форумах і науковому стажуванні у Словаччині.

Новизна наукових положень. Дисертаційне дослідження А.В. Шумілової характеризується, у першу чергу, новими регіональними результатами ландшафтознавчих і ландшафтознавчо-прикладних досліджень. Зокрема, автором дослідження отримано такі нові результати:

- встановлено закономірності ландшафтно-структури НПП «Слобожанський» на рівні урочищ, укладено крупномасштабну карту ландшафтних комплексів та низку геокомпонентних карт національного парку;

- здійснено геохімічне обстеження ландшафтних комплексів НПП «Слобожанський» та прилеглих територій, укладено серію геохімічних карт та з'ясовано екологічний стан ґрунтів, водних об'єктів і рослинності;
- визначено зовнішній та внутрішній характер конфліктів природокористування на території досліджуваного національного парку;
- досліджено освітньо-виховну діяльність НПП «Слобожанський», як важливого напрямку вирішення його геоекологічних проблем.

Зміст та завершеність дослідження. Дисертаційне дослідження має логічно побудовану структуру, зміст розділів відповідає сформульованим завданням та містить результати їх послідовного розв'язання.

У першому розділі (18 стор.) розглянуто теоретико-методологічні підходи до формування екологічної оцінки ландшафтів територій природно-заповідного фонду та практичним напрацюванням даного плану. Здобувачем для вирішення завдань дисертаційного дослідження у якості основного методичного апарату використано методику ландшафтно-екологічного планування наукового керівника (Максименко Н.В., 2017), яку скореговано до особливостей дослідження природно-заповідних територій. Автором подано алгоритм дослідження, розроблено блок-схеми різних етапів дослідження – інвентаризаційного, аналізу конфліктів природокористування та оціночного (рис.1.1–1.3), які в сукупності є важливим методичним доробком автора, що знаходить змістовне запровадження при виконанні відповідних завдань дисертаційної роботи. Разом з тим, для висвітлення переваг саме цієї методології як основи свого дослідження, авторці було б доцільно проаналізувати більш широке коло наукових напрацювань, що сформувалися у практиці природно-заповідної справи України.

У другому розділі, який є головним, базовим (75 стор.), подано оцінку природних умов і антропогенного впливу на територію НПП «Слобожанський» засобами ландшафтно-екологічного планування. Розглянуто історичні аспекти створення національного парку, схарактеризовано природні компоненти і ландшафтні комплекси, джерела внутрішніх і зовнішніх конфліктів на території НПП «Слобожанський». Відзначимо укладену матрицю конфліктів природокористування у ландшафтах НПП (стор. 76) та картосхему рівня конфліктів природокористування (рис. 2.19, стор. 77), що у сукупності з оцінкою екологічного стану ландшафтів стали підґрунтям окреслення шляхів вирішення геоекологічних проблем парку.

Здобувачем на підставі польових і лабораторно-аналітичних досліджень з'ясовано сучасний екологічний стан ґрунтового і рослинного покриву, поверхневих вод і джерел, а також стан рекреаційної дигресії і динаміки рекреаційного навантаження на ландшафти національного парку, що ілюстровано численними картами (27), графіками (14), таблицями (6), світлинами (18) та додатками (4).

Важливим доробком здобувача є третій розділ «Просвітницько-виховна складова у розв'язанні геоекологічних проблем НПП «Слобожанський»» (24

стор.), у якому подано результати п'ятирічного експерименту, здійсненого методом анкетування, щодо формування у дітей різних вікових груп Краснокутської гімназії знань і екологічно свідомої поведінки унаслідок систематичної роботи з ними працівників НПП. Автором здійснено детальний аналіз анкет двох типів та підтверджено зміни рівня екологічних знань й екологічної свідомості учнів, що проілюстровано відповідними графіками (рис. 3.1–3.5). Власне з детальним дослідженням такого плану ми зустрічаємось вперше.

Здобувачем слушно зроблено акцент на екологічно-орієнтовану взаємодію адміністрації парку з дорослим населенням прилеглих поселень, яка поряд з підвищенням їхньої екологічної культури і бережливого відношення до природоохоронних ландшафтів повинна забезпечити підтримку зусиль з розширення території парку.

Завершує дисертацію четвертий розділ (14 стор.), у якому на основі отриманих результатів дослідження зроблено SWOT-аналіз геоекологічних проблем та окреслено напрями їх вирішення. Зокрема, здобувачем запропоновано схеми розширення території НПП «Слобожанський» (рис. 4.2) та перспективного функціонального зонування ділянок розширення парку (рис. 4.3).

Сформульовані загальні висновки дисертаційного дослідження ґрунтуються на результатах послідовного виконання завдань дослідження та з достатньою повнотою відображають зміст отриманих автором основних наукових результатів. Проте висновки слід було структурувати відповідно до завдань дослідження. Оформлення роботи з першого погляду справляє позитивне враження. Текстові, табличні та картографічні матеріали змістовно і інформативно доповнюють основний текст дисертації.

Повнота викладу результатів в опублікованих працях У публікаціях здобувача з достатньою повнотою викладено основні ідеї та результати дисертаційного дослідження.

Зауваження, дискусійні положення, побажання Аналіз змісту дисертаційної роботи викликає ряд питань і зауважень дискусійного характеру.

1. Визначаючи *об'єкт дослідження*, на нашу думку, слід було вказати, що ним виступають *ландшафтні комплекси та геоекологічні проблеми* національного природного парку «Слобожанський». Оскільки *ПТК* виступають безпосереднім фізичним, матеріальним об'єктом дослідження, а *геоекологічні проблеми* – ідеальним об'єктом.

2. У першому розділі роботи слід було чітко окреслити *зміст поняття «геоекологічні проблеми»*, яким оперує здобувач та їхній перелік.

На блок-схемі інвентаризаційного етапу ландшафтно-екологічного планування (рис. 1.1, стор. 34) виокремлено геолого-геоморфологічні, кліматолого-гідрологічні, ґрунтові дослідження, дослідження рослинного покриву та окремо дослідження рельєфу. Проте останнє включено у блок геолого-геоморфологічних досліджень.

3. У другому розділі при розгляді внутрішніх джерел конфліктів природокористування упущено *лісокористування*, яке виступає головним конфліктом природокористування у лісових національних парках. Усі види рубок заборонені у заповідній зоні, а рубки головного користування – у рекреаційних зонах парку, проте проводяться санітарно-вибіркові, рубки догляду, формування ландшафту та інші лісогосподарські заходи.

4. Серед зауважень науково-редакційного характеру варто зазначити наступні:

- У підрозділі 2.1.1 вміщено: карту геологічної будови НПП «Слобожанський» (стор. 49), у легенді якої упущено літологічний склад порід зазначеного віку та неправильно вказано послідовність відкладів (до неогенової системи віднесено відклади палеогенового віку і навпаки, у палеогенову систему – неогенові); карту рослинності НПП «Слобожанський» (стор. 61), на якій узагалі не відображено поширення дубових лісів, а на стор. 60 вказано, що *«В першому ярусі деревостану в основному зростає дуб звичайний з домішкою ясеня звичайного;...»*, а також – *«У флористичному відношенні найбільшу цінність мають понижені ділянки дібров, ...»*.

- На картах геологічної будови (стор. 49), ґрунтового покриву (стор. 59), рослинності (стор. 61) вказано масштаб 1:30 000, а на карті рельєфу – масштаб 1:60 000, хоча візуально остання карта є детальнішою.

- У матриці конфліктів природокористування (табл. 2.4) коректніше було б вжити не *історичні*, а *історично успадковані*, також вказати, що виокремлені зовнішні і внутрішні фактори є сучасними.

- На картосхемах Реакції рН водної і соляної витяжки ґрунтового розчину (рис. 2.21, 2.22) слід було більш ретельно підійти до вибору гами кольорів, оскільки використані блакитно-сині кольори зливаються з умовними позначеннями озер.

5. Зайвим видається Додаток 1, який повністю дублює перелік публікацій здобувача, наведений після Анотації, та у підсумку вносить десонанс у посилання на нумерацію додатків у тексті дисертації.

Висловлені зауваження не зменшують позитивної оцінки виконаного Шуміловою Аллою Вікторівною дослідження. Дисертаційна робота логічна за структурою і змістом, послідовно висвітлює розв'язання основних поставлених дослідницьких завдань. Сформульовані висновки з достатньою повнотою відображають зміст, отриманих автором основних наукових результатів.

Автором дисертаційної роботи **отримано нові наукові результати** регіонального характеру щодо встановлення ландшафтної структури, ландшафтно-геохімічних рис та екологічний стану долини р. Мерло у районі розташування НПП «Слобожанський», які забезпечують вирішення низки прикладних завдань, зокрема, оптимізації (розширення) сучасної території парку та збільшення його ролі у збереженні ландшафтного і біотичного

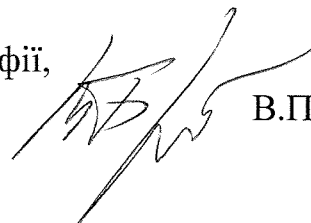
різноманіття регіону. Відзначимо, що дисертаційне дослідження може стати основою розроблення Проекту організації території НПП «Слобожанський», охорони, відтворення і рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, оскільки скорегована автором методика ландшафтно-екологічного планування для природоохоронних територій відповідає внутрішній логіці розроблення Проектів організації території заповідних установ.

Зміст автореферату А.В. Шумілової з достатньою повнотою відображає основні наукові положення та зміст дисертаційної роботи.

Відповідність дисертаційної роботи до вимог, встановлених МОН України. За змістом і за формою представлення робота А.В. Шумілової відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України, зокрема визначеним пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами і доповненнями, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р та № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016, № 943 від 20.11.2019 та № 607 від 15.07.2020, які висуваються до кандидатських дисертацій.

Загальний висновок. Дисертаційна робота «Геоекологічні проблеми ландшафтів національного природного парку «Слобожанський» та шляхи їх вирішення» є завершеним самостійним науковим дослідженням, а її автор – Шумілова Алла Вікторівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів.

Доцент кафедри геоморфології і палеогеографії,
кандидат географічних наук

 В.П. Брусак

Львів, 26.04.2021 р.

